

ՄԱՍՆԱԻՌ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս. ՆՇԱՆԻ ՎԱՆՈՒՑ ՍԵՐԱՍՏԻՈՅ

Հանդիմանող կը հրատարակենք Ս. Աթուռյոյ Դիւանատան արխիւներուն մէջ ի պահ դրուած ուղի ձեռագիր երկատիրութիւնը, որ կը խօսի մեր բնաշխարհի համբաւեալ ուխտատեղիներէն Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանուց մասին: Զեռագիրը կը կրէ մեր դարասկզբի թուականը: Երկատիրոջն է Տիգրան Ս. Գիրիշեան, որուն անունն տակ կը կարդանք (վկայեալ առակեալ Դպրեվանուց Ամբաստան) (փակագծերը իրմէ), ինչպէս նաև Գիւանապէս Ազգային Առաջնօրդարանին Հայոց Սեբաստիոյ (լակերտները ձեռքէ): Գործը իբրև ենթախորագիր ունի «Այսեալ ի հիմնադրութենէ եւ ի շինութենէ անի Ս. Մեծառանքի ի Յովնանէն - Սեկեհիմ քաղաքաւ արեւելէ Արծրունեաց յամի Տեառն 1021 եւ Հայոցս Նշան իսկ իբրև Ժանութագրութիւն» չաւանակալ եւ ի մի վայր գումարեալ ի պատմագրաց առի եւ անի, ի հիմ եւ ի նոր գումարաց, ի Գումարագրաց, ի Կոնգրակաց, ի Յիւստակարանաց գրեանց, խաչից, զարդուց եւ այլոց կանանց եւ կարտեսաց:

հԱՐԱ.

Ն Ա Ն Ա Ր Ա Ն

Քաղաքիս Ս. Նշանի վանուց համառօտ Պատմագրութիւնն կամ լաւ եւս Սեբաստիոյ Առաջնօրդութեան յաջորդութիւնը բաւական երկար ուսումնասիրութիւնէ վերջ հռոյկ ուրեմն յաջորդեալ վերջացունել փոքր ի շատ է յատկացուցիչ Յիւստակարան մը թողած ըլլալու ուրախութիւնն ունենալով:

Ապաքէն, բաւական դժուարութիւններ կ'առնէ խոշորագոյն կային՝ դործը իբր անարտիկ հասուցանելու համար՝ որովհետեւ կը պահուէին հարկ եղած տեղեկութիւնք՝ որոնք ոչ նուազ կարեւոր էին առ այս: Միւս կողմանէ սակայն, մեզ աւելցնոյց եւ առաջնօրդ ունեցանք Սեբաստացի Յովնանէս Արքեպս. ի Յիշատակարանն անձեւ Գումարանագիրքէն՝ որ աստի եւ անոր հաւաքած եւ համառօտ Պատմութիւն մը ձեւացուցած էր՝ յորմէ ոչ նուազ օգտուեցանք՝ անտանիկի դժուարութեամբ: Գի բնագիրը կորսուած ըլլալով, մնացեալ հատուկագործ տեսարաններն ալ ընդօրինակողներու սխալներով, բոլորովին խեղաթիւրուած եւ անկարեւոր հանդամանք մը ստացած էին: Ըստ այսմ, Պատմութիւնս սկստիք Սենեքերիմ Արծրունի արքային Վասպուրականէն ի Սեբաստիա փոխադրութենէն, եւ վերջացուցիք կարապետ Եպս. Էլիէնէկի Գումարանով, որ վախճանած է 1877ին, եւ որուն յաջորդած է Տ. Պետրոս Արքեպս.՝ արդի Առաջնօրդն քաղաքիս, Ժամանակակից պատմական գէպքեր որչափ կարելի է աշխատեցայ

ճշգրիտ նշանակել, որոնք կարեւոր էին եւ այսպիսեալ Ս. Նշանի վանուց Պատմութեան հետ համընթաց պատրաստուեցաւ նաև Սեբաստիոյ Պատմութիւնն ալ. հետեւաբար, կ'արժէ որ փոքր ինչ տեղեկութիւն տա՞ք նաև Սեբաստիոյ հնութեան նկատմամբ:

Ըստ պատմագրաց, Սեբաստիա ի նշումն կը կոչուէր Կապիրա, որ իտալական բառ մըն է եւ կը նշանակէ տեղ տաճուր կամ տեղ գտնել: Գրեթէ հազար տարի առաջ, ձեռնվագիք կ'արձակեն սատ ե Յունաց հետ պատերազմելով, յաղթութեանը կը հպատակեն նաև գտնուէք իրենց: Մեր ողբալիս պատմութեան համաձայն, Տիգրան Բ. (Արշակունի) Տիեզերակալ հայոց թագաւորին ճեռային եւ Պոնտոսի թագաւորն Միհրդատ՝ Հռովմայեցուց հետ պատերազմելով կը հասնի ի Սեբաստիա եւ կը կառուցանէ բերդեր՝ որոց մին ըլլալ կը կարծուի այժման Թօփրազ Գաբուս ըստուածին եւ կիսաւեր բերդն: Ապա երկիցս Հայոց եւ Հռովմայեցուց ձեռքը անցնելէ յետոյ, վերնապէս կ'իյնայ նաև Յունաց գերիշխանութեան ներքեւ, զոր Վասիլ Կոստր 1021 թուականին կը փոխէ Սենեքերիմայ հետ՝ Վասպուրականի նահանգն առնելով, եւ Ժամանակ մը Սենեգերիմայ որդուց ձեռքն մնալէ յետոյ, կ'անցնի դարձեալ Յունաց եւ Տաճկաց՝ 699 թուականին (Հիմնէթի, Ծ. Խ.): Հուսկ ուրեմն, Սուլթան Օսման կը դրուէ Սվազը: Ապա, Սուլթան Պայազիտ Երլըբըմի որդուին՝ Էմիր Սիւլէյմանի իբրև իշխան Սեբաստիա գտնուած միջոցին, Լէնկթիմուր կը պալ

շարժ քաղաքը և առաւ երդմամբ բերդեալուն տիրելով, աւերակ կը դարձնէ քաղաքը՝ այն հոյակապ շէնքերով, զորս կառուցած էր Սենեքերիմ Թադաւորն հայոց: Վերջապէս, Ձէլէպի Սուլթան Մէհմէտ, Տաճկաց 716 Թուականին, Լէնկ-թիմուրէն ետ կ'առնէ Սվազը, ինչպէս նաեւ միւս քաղաքները, յորմէհետէ մինչեւ ցարդ կը մնայ Օսմ. կայսրութեան ձեռքն:

Սերաստիոյ հնութեան նկատմամբ այսչափ ինձ տեղեկութիւն բաւ համարելով, աւելորդ չեմ համարեր փոքրի շատէ տնդեկութիւն տալ նաեւ Պատմագրութեանս պարունակութեան մասին եւս: Սերաստիոյ և Ս. Նշանի վանոցը նշանաւոր տնցքերու և դէպքերու յիշատակութենէն վերջ, պատշաճ դասեցի ներկայացնել նոյա նոյն Ս. Մենատանին մէջ գտնուած Ս. Մասանց ցուցակներն, երկրորդ՝ կարեւոր և Թանկագին ձեռագիրներու Յիշատակարանները, երրորդ՝ Սենեքերիմոյ ապարանքներէն ցարդ կանգուն մնացած Յուսեփի հրաշակերտներու լուսանկարները (դժբախտաբար մեր ձեռքը չուսինք զանոնք. Մ. Խ.), և չորրորդ՝ Մայր Եկեղեցւոյ մէջ գտնուած Ս. Կենաց փայտի Յիշատակարանը, յորմէ կ'երեւի թէ 1012 տարուան հնութիւն էր ունի:

Գալով պատմութեան ընթացքին մէջ յիշատակելով վանքերուն, Ս. Անապատի և Ս. Խնդրակատարի վանքերն՝ առանց Միաբուն վարդապետներ ունենալու՝ Աշխարհկան Հոգաբարձութեանց ձեռքով կը մատակարարուին և յատկացուած են Ազգային Երկսեռ Որբանոցին, իսկ Ս. Հրեշտակապետի վանքը, որ առաջնորդանիստ է միանշտմայն, հարուստ է բաւական թէ՛ զարդեղինօք, թէ՛ կալուածովք և թէ՛ հնութիւններով: Հոս կը ֆլուտուի նաեւ Սենեքերիմ Հայոց Թագաւորին Աթոռը, եփենեռէ և սառափով բանուած, իւր մէջ ունի երեք եկեղեցիներ, Ս. Նշան, որ Սենեքերիմոյ հիմնածն է կ'ըսուի և հին շինիներով (յախճապակի, Մ. Խ.) զարդարուած է պատերը, Ս. Կարապետ նորայէն և Ս. Աստատածին, որուն մէջ կը գտնուի Պետրոս Գեառադաձի և Թէոդորոս աբղղայի գերեզմանները, սակեհուս փոքրիկ կաթողիկէներով: Շէնքը

առանչիլի է ի ներքուստ, համակ ոսկեւզօծ, կ'ըսուի թէ Թողէս Առաքեալի հիմնած մատուռն է:

Վերջացնելով նոյաբանս, կը յուսամ թէ անշուշտ ներդաշնակութեամբ պիտի վերաբերուին ներկայս ընթերցողք՝ այն Թեաւթիւններուն համար, զորս ունեցած եմ իբրեւ սկսնակ, և ապագային Յիշատակարան մը թողլու փոփոքանօք միայն, յսնդգնած եմ հայ մատենագրաց շարքին մէջ անկիւն մը ունենալու բաղձալ:

ԳԼՈՒԽ Ա.

Յալագս հիմնադրութիւն եւ Եփեսոսեան Մերոյ Եւանջի չմալալայեղ վստուցս, որ ի մալաւալուքն Սեբասթիա: Յամի Տեսուն 1021 եւ Հայոց Նէ:

Բարեպաշտ Արքայն Արծրունեաց Յովհաննէս, որ և Սենեքերիմ անուանալու, նեղեալ յոժ ի Սկիւթացի Թաթարացն՝ որք կոչին Թուրք, ետ կայսերն վասլի զվասպուրական աշխարհն 4,000 ընդարձակ և արդիւնաբար գիւղօք, 72 բերդիւք և 10 քաղաքովք, և ընկալաւ ի նմանէ հաստատուն նամակաւ զամենայն երկիրն Սերաստիոյ՝ հանդերձ ամենայն գաւառովք իւրովք, մինչև ի սահմանս Եփրատայ, եւ առեալ զարդիս իւր և զեղբորորդայն և զազգայինս և զամենայն աղաատագունք զօրսն և զառմէկս և գրեաթէ զերրորդ մասն աշխարհին՝ իբր 400,000 ոգիս, հանդերձ պարագայիւք իւրեանց՝ եկն ի Սեբասթիա և ընակեցաւ ասո՝ յամի Տեսուն 1021: Երբ և ընդ իւր և զՍուրբ Նշանն Տեսուն՝ զՊաշն զարագայ և չինեաց վասն այնր զվանս Ս. Նշանի ի Սերաստիա և եդ ի սմա զՊաշն Տէրունական, Լուսալ Պետրոս Կաթողիկոսի զգնալն Սենեքերիմոյ ի Սերաստիա, եկն և ինքն յոյսր և եկաց ժամանակս ինչ, և ապա՝ պատգամաւորք Յովհաննէս Արքային Հայոց՝ որ նստէրն յԱնի, գնաց առ կայսրն վասլի՝ ի սահմանս իտալուեաց, և խօսեցաւ ընդ նմա զխաղաղութիւն և արար հաշտութիւն ի մէջ Յովհաննէս արքայի և վասլի: Անդ արար և զսքանչիլիս ի սօնի Զորհնեացն, զի հրամայեաց կոյսրն օրհնել զլուսն առաջի իւր ի գետն՝ ըստ Ժիսի Հայոց և ի

խաչակնքել Հայրապետին զՄուրն, արգելալ գետն յընթացիցն և ի հեղուկն զՍըրբալույրոյս լուզն Միւռոսին՝ ճոռադոյթք լուսնոյ հասունն ի ջուրցն՝ ընդ որ կարել ինն քանչապիսի վաւի, մեծարեաց զՀայրապետն և ապա քաղաւ մատուռով արձակեաց զնա՝ յայսմանէ Գեորգիարձ անուանեցաւ Սուրբն։ Եւ անախ զարձ արարեալ, հկն ի Սերաստիոս առ Սեննքերիժ արքայն և հկաց առ նմա այլ ևս առաւ երկուս և զնաց աստի յԱնի քաղաք և կացեալ տնդամ մի և լուսեալ զԻւանդութիւն Սեննքերիժ արքայի, դարձաւ վերստին ի Սերաստիոս, և ի նոյն տարուջն երեսուցիցն կենաց սօրին 1027։ Եւ ի մեռանելն իւրում պատուիրեաց որդւոց իւրոց, զի դարձուցին անդրէն զՍր. Խաչն ի վարադ, և զԻնքն ևս տարեալ թաղեցին տնդր։

Զայս պատուէր տուեալ առ նոսա, վաղձանեցաւ բարի մահուամբ, կեցեալ ի Սերաստիոս ամս 6։ Եւ թաղուորեալ ընդ տննայն ամս 55։ Ապա առեալ որդւոց նորա զմարմին նորին և զՍր. Խաչն՝ թողեալ մասն ինչ՝ օրպէս աւանդ՝ ի վանս Ս. Նշանի և յուզի անկեալ զնացին ի վապուրակտն ախարսն, և զետեղեցին զՍուրբ Խաչն ի տեղուջ իւրում ի վարադ։ Եւ թաղեալ զայոյն իւրեանց, դարձան անդրէն ի Սերաստիոս (Մաքիսարոս Վրդ.)։

Եւ թաղուորեաց ի տեղի Սեննքերիժայ՝ հրէց որդի նորա Դուիթ յաջորդամին. յառուս սորա երեսուցիցն կենաց Սիոնի Արքեպս. ին Սերաստիոյ, վասն որոյ խնդրեաց արքայն ի Պետրոս Գեառադամէ Հայրապետէն՝ զայր ոք արժանաւոր փորձեալ յԱճապարակութեան և յիմաստութեան ձեռնադրել և կացուցանել ինքնոցն Յպիսկոպոս, և նա գրեաց առ Գրիգոր Մաքիսարոսն և խնդրեաց զոմանս աշակերտս նորին, որք ուսանէին ի նմանէ զՏոգեոյ պէս պէս գիտութիւն և զփիլիսոփայութիւն յորս երեւելի եղեն Ռասիլ և Սղիսէ։ Զսոսա առաքեաց Գրիգոր Մաքիսարոսն բարեհաճ կամօք և յանձնարարական գրութեամբ առ Հայրապետն որ և սկսանի այսպէս՝ «Զվսեմական մականուանութիւն սրբաբանարար ընկալեալութեան հորց պետականութեանց մաքուր և անաղտ լուսափայլութեամբ ի մեզ . . . » և ն. :

Եւ ընտրեաց Պետրոս Կաթուղիկոս Գեառադարձ՝ զՍղիսէ՝ որ և ձեռնադրեաց Արքեպս. Սերաստիոյ՝ զոր լուսեալ Գրիգոր Մաքիսարոսի՝ գրեաց առ նա թուղթ բարեյարմարազգարարութեամբ վասն ընկալեալ աստիճանին, զոր հանեալ ի թղթոց նորին, եղաք թառ ի խրոտ խոնականաց ընթերցասիրաց, առ աշակերտ իւր Սղիսէ Եպս. Սերաստիոյ։

Ալահմ զքէն, Մանուկ դու, եթէ ֆառնդ երբեմն ելով, այժմ հովիւ զքեզ կացուցին. երիտ հորցափորձութեամբ խոստովանեալքս և այն զկատարեալ սէր, և զառ ի հօրէ ուսեալ զգաւանութեան սկիզբ, և ապա զպահպանական ընկալար իշխանութիւն և այն զծայրագոյնն յուլից հօտին վատահացեալ ուրեմն Աճպետականին նմանող՝ յանտիական տիպար մատաղելով՝ զմաւս ամեր զընթմիտս և զԻսնիէլն, զՍողովմոն և զԻւրն Հայր թ վերջին ծնելոցն մինչ օծանէր զՅովհաննէս և և զԱրիստակէս։ Այսքիկ ի հովուաց մեզ իմաստասիրեացի տարազայն ի մարտիրոսացն նախապիկայ և առաջին Սարկուսագաց Ստեփանոս և ի Մարտիրոսաց կիւրակոս, այլ ինչ յոյժ երկիւղալից և արամական հանդէս հանդերձ ցնծութեամբ, զի մեծագոյն հասեր հանգիսի և մրցանաց և մարտի և աշխոյժ մամանակի ճոռութեան և ակարացելոցն ի հաւատս։ Եւ զԻսնի ոք առ այս քեզ խրատական կամ զգուշացուցանող տնուանեացի ստեղծանել բան, կամ և թէ ո՞ր արդեօք օգնականութեան քեզ հաւանեացի, կամ զգոսատացուցէ, կամ միսթարեցէ, քանզի միշտ այս զայժմ զծովակնցաղոյս տեսանեմ յաճեալ զըռնութիւն և զալիաց ի վեր զծառայելոց ընթացք և զկոհակացն պղտորեալ բարձրութիւն. և ո՞ր ոք նաւապետ, մասնաւորեք եթէ նաւահանգիստ. վասնզի ժամանակս հնազանդութեան և ամենայն Աճեղէն պատգամս զարձակուեմն կորստեան որդւոյն մեզ յայտնէ, վասն որոյ ցամաքեալ է սէր և բազմացեալ է անօրէնութիւն, այլ ընտրեալքն ոպասեն՝ վասն զի սակա այնորիկ կարճեալ է զաւուրն։ Արդ, լե՛ր յընտրեցն՝ զի իւրեւրեւր զարար տալաքիկ ո՛չ նուազին։ Լե՛ր Արէլ, և մի՛ զպատասխանիսն առ ձեռն զկայէ-

նրին ուսցիո՞ւ ա՛յ եղեալ պահապան, որդի ես Նոյի ապրեցուցեալ եւ ի չարին ժամանակին ա՛յ ծնեալ, մի՛ ծիծաղեսցիս ի վերայ Հօրն, լի՛ր իստակ եւ մինչեւ ի գեներումն մի՛ հարցանէր զպատարագէն, հեղ-գացեալ կամ փախուցեալ, լի՛ր Յակոբ եւ մի՛ ընդ վայրենի սրտս յածեալ վաճառեցես ընդ սոցա զշնորհսն, թէպէտ եւ վաճառիս յեղբարց իրրեւ զՅովսէփ պատանի՝ մի՛ զհակառակութիւն մատնեսցի, փութա՛ լաւ համարեա զպատուիրանսն պահե՛ք եւ մի՛ օտար հրով ծախեսցես իրրեւ զՓնէնէն, թէպէտ եւ սրամտաւ, զի անցցի Բարկուժիւնն, եւ մի՛ ձեզի եւ զորդիսն Հեղեայ զի մի՛ տապանակն Տեառն ի գերութիւն մատնեսցի, եւ այլն ա՛յ գովեալ, մերձ առ Երիքով եւ եօթն անգամ զպարծազօքն շրջեսցիս սաղմոսելով, զի տապալեսցի առաջի ժողովրդեանն քո. զյորձանսն Յորդանանաւ ի վեր կարկառեսցես եւ զստորական յաղտաղտուկն առաքեալ ծով եւ անցես յերկիրն Աւետեաց: Մեռի՛ր վասն Դաւթեայ ճշմարտութեանն՝ ի Սաւուդայ, պապանձիս սակայն խորհրդիւ, զի ծնցի քեզ Յովնանէս, մի՛ եղիցիս կայիսփա եւ մի՛միայն ի դատապարտելն փութացիս, զհատափաճառսն ցրուեցի՛ր, զաղանկեփաճառսն ի բաց հան, զատես՝ զՏեռնն Աստուծոյ, արա՛ խարազան չուտնեայ: յորժամ տացի քեզ վերծանութիւն, իշխանութիւն՝ զհողւոյն ընթերցցիս զօծումն, յորժամ ընկալցիս զփշուռն՝ օպա անցեալ բաղմեսցիս: Մի՛ արծաթաժէր՝ որ կորոյսն զՅուզա, այլ մերկ իրրեւ զՅով-

նանէս, մի՛ առաջ իբրեւ զԱնանիա, այլ իբրեւ զՊետրոս եւ իբրեւ զՅակոբոս անկեցիս ի բարձանց եւ մեռցիս, խաչեսցիս եւ թափչօք մեռցիս, եթէ հնար է դիտելայր, զի հիւսիսդ յահիկէն լիցի քեզ եւ դրախան բացցի, հեղ, երկայնամիտ, պարկեշտ, խոնարհ եւ զորս մի անգամ հայցէ ի քէն Պօղոս, զի ի քեզ Աստուած բնակեցցի եւ իւր տաճարացուցեալ առաջնորդեսցէ քեզ եւ յամենայնի յաջողեսցէ շինեալ ի վերայ վիմին եւ մի՛ զփշուռն նորա ի բաց հանցես, զի ի քեզ բնակեցցէ եւ գու ի նժա, մի՛ զժամանակեանս աղճատիպ եւ անարդ եւ որ Աճային օրինացն օտարացցիս, այլ նոր բարութեամբ յարդարեալ՝ լից զպահանջ քո ցնծութեամբ եւ լի՛ր որդի լուսոյ եւ առընջեան, զի յամենայնի փառաւորեսցիս յանուն Աստուծոյ, եւ ինքն պահպանեսցէ զքեզ եւ եղիցի օրհնեալ յաւիտեանս. ամէնա՛մ:

Ընկալեալ Եղիսէի (Եղիշէ) Արքեպս. ին Սեբաստիոյ զթուղթ վարժապետին իւրոյ Գրիգոր Մոզիստոսի, ուրախ եղեւ յոյժ եւ սկսաւ այնուհետեւ յառաջագէժ լինիլ առաւելապէս եւ ընդ բնական ուշիմափայլ զգօնութեան եւ գերբնական հրաշմաժիբ եւ երկնուղերձ շնորհացն հովուեալ զհօտն Քրիստոսի՝ բնակեցուցեալ զնոսա ի վայրի գալարւոյ Աւետարանական կրթութեամբ, եւ անուցանելով առ ջուրս հանգստեան առաքինական բարի գործոց՝ առնելով եւ ուսուցանելով եւ լինելով օրինակ բարեաց ամենից հաւատացելոց:

(Շարունակելի՝ 1)

ՏԻԳՐԱՆ Ս. ԳԻՐԻՇԵԱՆ

